

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҢОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОҢОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

Ш.Абдусаторов	
Анъанавий ўзбек таомларидаги ўзгаришлар ва ундаги новациялар	179
А.Акбаров, Д. Абдуллаева	
“Билса эди чечаклар, гуллар...”	183
Д.Хошимова, М.Мўминова	
«Бобурнома» матнидаги характерлар тавсифида бадиий-тасвирий ифодаларнинг прагматик тадқиқи	186
К.Марасулов	
Хайриддин Султонов ижодида тарихий шахс образларининг ёритилиши	189
М.Мўминова	
«Бобурнома» матнидаги антропонимлар таржималарининг лингвопрагматик хусусиятлари	193
М.Хусанова	
Фарида Афрўз поэтик асарларида табу ва вульгаризмлар экспрессивликни оширувчи восита сифатида	196
Д.Исроилова, Н.Ашурова	
Нофилологик олий таълим муассасаларида мотивацияни шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик хусусиятлари	200
Д.Юлдашева	
Матнда аллюзив номларнинг ифодаланиши	204
З.Акбарова	
Тил ва маданиятнинг ўзаро таъсирига доир	207
Ғ.Раҳмонов	
Ўзбек тили синонимик қаторларида айнанлик ва фарқлилик тамойилининг амал қилиши	209
Ш.Алиева	
Тил ва нутқ ҳодисалари	213
М.Ҳожиева	
Термин, атама ва истилоҳ тушунчалари ҳақида	217
Ш.Дадабаева	
Қиёслаш мазмунининг содда гаплар доирасида ифодаланиши	220
Д.Турдалиева	
Мақолларнинг прагматик функционаллиги	223
А.Мусаев	
Дипломатия соҳасига оид атамаларнинг лингвистик тадқиқи	226

 ФАНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ

Илмга бахшида умр	229

МАҚОЛЛАРНИНГ ПРАГМАТИК ФУНКЦИОНАЛЛИГИ
ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ ПОСЛОВИЦ
PRAGMATIC FUNCTIONALITY OF PROVERBS

Турдалиева Дилфуза

Аннотация

Мақолада мақолларнинг прагматик функционал жиҳатлари қисман ёритиб боришга ҳаракат қилинган. Мақолнинг функционал таърифларидан кўпчилиги унинг вазиятни умумлаштириш ёки маълум ҳаракатларни қилиш тавсияси хусусиятига ишора қилиши ҳам тилшунослар томонидан назарий асослаб берилган. Мақолада маталлар хусусида ҳам фикр юритилган.

Аннотация

В данной статье рассматриваются прагматические функциональные аспекты пословиц. Многие из функциональных определений пословиц были теоретически обоснованы лингвистами как относящиеся к обобщению ситуации или рекомендации к определенным действиям. В статье также обсуждаются вопросы, посвященные поговоркам.

Annotation

This article reveals the pragmatic functional aspects of the proverbs. Many of the functional definitions of the proverb have been theoretically substantiated by linguists as referring to the nature of the generalization of the situation or the recommendation, to take certain actions. The article also discusses the matter of the sayings.

Таянч сўз ва иборалар: мақол, матал, ибора, нутқ, мафкура, тафаккур, мафкура, таксонимия, лексикография.

Ключевые слова и выражения: пословица, поговорка, фраза, речь, мышление, идеология, таксонимия, лексикография.

Key words and expressions: proverb, saying, phrase, speech, thinking, ideology, taxonomy, lexicography.

Мақолли ҳикматли ибораларнинг прагматик функционаллиги тўғрисидаги масалани кўриб чиққанимизда, биз, албатта, мазкур мавзулар тилшунослар томонидан умуман муҳокама қилинмаган деб эътироф этмаймиз, бироқ, бизга маълум бўлганидек, айти мавзу юзасидан етарли даражали тўлиқ тадқиқотлар олиб борилгани йўқ. Гарчи тилшунос В.З.Демьянков таъкидлаганидек, нутқий актлар назариясининг бош вазифаларидан бири айнан лексикографик нутқий воситаларнинг ва тилнинг таксономиясини ишлаб чиқишдан иборат бўлган бўлса, "Мақолларда сўзлашув нутқининг эмоционал-ҳиссий ва интонационал (оҳангли) бойлиги акс эттирилади. Улар ўғит-маслаҳат беради, огоҳлантиради, фикр билдиради, таъкидлайди, сўрайди, киноя қилади [1,123]. Шунингдек, "Мақолнинг функционал таърифларидан кўпчилиги унинг "вазиятни умумлаштириш" ёки "маълум ҳаракатларни қилиш тавсияси" хусусиятига ишора қилади" [2,15]

Маълумки, нутқда инсоннинг фикри билан бирга унинг руҳий олами ҳам ўз ифодасини топади. Нутқдаги ошкора ва

яширин маъноларни тадқиқу таҳлил қилиш, инсоннинг ўзлигини нутқи орқали намоён этиши каби масалаларни ўрганиш бугунги ўзбекона тафаккур тарзи, миллий мафкура ва миллий ғоя тушунчаларининг моҳиятини очишда муҳим ўрин тутди. Шу нуқтаи назардан инсоннинг объектив оламдаги ижтимоий фаолиятининг инъикоси бўлган унинг "ҳаракат"даги, "жонли" нутқини тадқиқ этиш фақат назарий тилшунослик учунгина эмас, балки унинг психолингвистика, социолингвистика, лингвистик география, коммуникатив тилшунослик, нейролингвистика каби умумтармоқлари учун ҳам катта аҳамиятга эгадир [3,7-8]

Сўзловчи ўз нутқида мақоллардан турли мақсадларда фойдаланади, бу эса ўз навбатида нутқнинг ифодалилиги, таъсирчанлиги ва стилистик жиҳатдан ранг-баранглигини намоён этади. Биламизки, мақолларда халқнинг урф-одатлари-ю, миллий тушунчаларидан тортиб унинг тарихий шахслари ҳамда машҳур образларигача ифода этилади. Баъзан мақолларга кўчма маънога эга турғун бирлик, фраза, фразеологик бирлик

сифатида қаралгани учун ҳам улар турли контекстда ҳар хил мазмунга эга эканлигини кўришимиз мумкин. Контекстдаги мақол мазмуни коммуникантнинг интэнциясига боғлиқ бўлиб, у нутқий жараёни бойитишга ва фикрни бевосита эмас, балки билвосита ифодалашга ёрдам беради. Прагматика инсоннинг ижтимоий фаолиятини ўзида қамраб олувчи нутқ жараёни, муайян алоқа вазияти орқали намоён бўлади.

Прагматик ҳодисалар моҳиятини ўрганиш тилшуноздан мантиқий ва фалсафий мушоҳадаларни ҳам талаб қилади. Шунинг учун ҳам, лингвистик прагматика масалалари ҳодисани фақат лисоний таҳлил этибгина қолмасдан, балки унинг мантиқий, фалсафий ва социал хусусиятларини ҳам ўрганади. Халқ тафаккури дурдонаси ҳисобланмиш мақоллар нафақат халқ ҳаёти, қарашини ифодалаши билан қадрли, балки кундалик турмушимизда нутқимизни бойитувчи воситалардан бири ҳамдир. Ҳикматли сўзлар, мақоллар – ҳеч бир подшо эълон қилмаган фармон, ҳеч бир президент муҳрламаган қонун, ҳеч бир давлат томонидан битилмаган конституциядир. [4,5]

Тилшунослиқда мақол ва маталларни маъно томонидан чегаралаш мақсадга мувофиқдир, чунки улар берилаётган хабарни ифодалаш характериға кўра бир-биридан фарқ қилади. Нутқда ахборот бериш воситаси мақол бўлса, шу ахборотни жонли тимсолларда етказиш, уни далиллаш, исботлаш воситаси сифатида матал қўлланади. Бу жиҳатдан маталлар ибораларға яқин туришини унутмаслик кэрак. Маталларда турли хил ҳолатлар образли қилиб тасвирланади ва уларнинг дидактик хусусияти сэзилмай қолади. Мақолларнинг эса тарбиявий жиҳатлари кўзга ташланади ва аксарият бундай бирликлар маслаҳат, буйруқ ва дарак мазмунини ифодалаши билан маталлардан фарқланади. Масалан: Мақол: —Бир кунлик йўлга чиқсанг бир ҳафталик озик ол, ёки —Бир йил тут эккан киши, юз йил гавҳар теради. Матал: —Шамол бўлмаса, дарахтнинг шохи қимирламас.

Мақоллар грамматик жиҳатдан тугалланган фикрни билдирувчи, ўткир мазмуни, кўчма маънода ишлатилувчи

қисқа, ихчам халқ ҳикматларидир. Маталлар эса грамматик жиҳатдан тугалланган фикрни билдирувчи, фақат ўз маъносида – тўғри маънода қўлланилувчи қисқа, ихчам халқ ҳикматлари ҳисобланади. Мақолларнинг маталлардан асосий фарқи мақолларнинг идиомалашган кўчма маънога эга эканлиги ва маталларнинг бу хусусиятга эга бўлмай, фақатгина тўғри маънода қўлланишида кўринади [5,96]. Сўзловчининг мавқеи, жамиятда тутган ўрни, унинг руҳий ҳолати, қайси маданиятга тегишли эканлиги, қандай вақтда ва қай ҳолатда нутқ сўзлаётгани ҳамда унинг тингловчиси ёки тингловчилари ким эканлиги ҳам бевосита унинг нутқиға (ёки нутқда қўлланилаётган мақолға) таъсир ўтказади. Ниҳоят, қолипчи забоний шаклларға, хусусан паремияларға мурожаат қилиш постмодернизм ўзанида шаклланадиган фалсафа фанидаги энг замонавий йўналишларига ҳамоҳанг эканлиги маълум бўлмоқда [6].

Мақоллар ва маталлар тоифасидаги паремик ибораларнинг иккиёқлама табиати кичик фольклор шаклларининг прагматик салоҳиятларини аниқлаш учун ноёб имкониятни яратишини таъкидлаш жудаям муҳим. Мақолли мулоҳазалар тугалланган шакллар бўлиб, тез-тез учраганлиги ёки алоҳида коммуникатив аҳамияти туфайли лўнда стандарт иборалар кўринишида белгиланиб қолган, ўзига хос иллокутив функцияларни ажратиб олиш имкониятини беради. Паремик ибораларға Дж. Остиннинг баъзи бир лингвистик шаклларнинг прагматик йўналтирилган таҳлил қилинишининг зарурияти тўғрисида куйидаги тавсияси кенг маънода тўғри келади: «... биз мақтов, саралаш ва ш.о‘. алоҳида мисоллари бўлмиш ўша иллокутив актларнинг тўлиқ рўйхатини тузмагунимизға қадар, шуларға ўхшайдиган қанча актлар мавжуд эканлигини ҳамда уларнинг ўзаро муносабатлари ва ўзаро алоқалари қандай эканлигини била олмагунимизгача “яхши” сўзи ёрдамида нима қилаётганимиз тўғрисида мукамал аниқликка эриша олмаймиз» [7,128-129]. Бундан ташқари, паремияларнинг қисқа-лўндалиги ва яхлитли расмийлаштирилганлиги уларнинг функционал мақсадларининг экспериментал текширилиши учун ва шунингдек, уларнинг моҳиятли мазмуни билан иллокутив

салоҳиятлари ўртасидаги коррелятив алоқаларни аниқлаш учун қулай шароит яратади.

Паремияларга мавжуд қизиқиш, шунингдек, лингвист олимлар диққат марказини тилнинг ички тузилиши масалаларидан уни функцияланишининг ташқи йўсинларига ва коммуникантларга кўрсатиладиган забоний таъсир билан боғлиқ муаммоларга дунёвий миқёсда кўчирилиши билан ҳам шартланган. Мақолли-маталли ҳикматли сўзлар нутқий ўзаро муносабат вазиятларида кузир карталарига ўхшайдиган воситаларни ташкил қилади, мазкур воситалардан маҳорат билан фойдалана оладиган киши учун суҳбатдошни ёки тингловчиларни чаққонлик билан ҳийла-найрангли бошқариш имкониятини беради. Мана шундай таъсир кўрсатиш механизмларининг таҳлили ва

таснифи ҳам назария, ҳам амалиёт нуқтаи назарларидан шубҳасиз қизиқарлидир. Постмодернистика парадигмаси учун илмий объектнинг тизимли-таркибий тақдиротларига ишонмаслик ва унинг нотизимли, номунтазам, ва ўз-ўзидан юз берадиган хусусият белгиларига диққатнинг жамланиши хосдир. Мақоллар ва маталлар тоифасидаги паремияларга мурожаат қилиш бизнинг назаримизда забоний функцияланишни унинг мнемоник йўсинидаги ўрганишга ёндошувлардан бири бўлади. Умуман олганда кўпчилик забоний шаклларнинг бўлинмаслик хусусияти нутқ қурилишининг тамойилларига ва фикр-мулоҳаза юритиш хусусиятларига зид бўлмайди. Матнни яратиш ва идрок қилиш мантиқининг ўзи бутундан қисмларга ҳаракатланишга асосланган.

Адабиётлар:

- 1.Зуева Т.В., Кирдан Б.П. Русский фольклор. Учебник. - М., 1998.
- 2.Дандис А. О структуре пословицы // Паремииологический сборник. Пословица, загадка (структура, смысл, текст). -М., 1978.
- 3.Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари . –Т.: Академнашр,2006.
- 4.Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш.Ҳикматнома. Ўзбек халқ мақолларининг изоҳли луғати. - Т., 1990.
- 5.Жўраева Б. Ўзбек халқ мақолларининг қисқача синонимик луғати. –Т.: ФАН, 2006.
- 6.Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. М,- СПб., 1998.
- 7.Остин Дж. JI. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. -М., 1986.

(Тақризчи: Ш.Искандарова – филология фанлари доктори, профессор)